

Fejlődés és forradalom.

Írta: APÁTHY ISTVÁN.

Fejlődés vagy forradalom? Azaz inkább »evolutio vagy revolutio?« Mert így, nem magyarul szólva, tudományosabb. Amit kevésbé értenek, az mindig tudományosabb a tömegek szemében, mint amit megértenek. A megértetlenség magasba emel, a megértés közel hoz mindenkire. De a valódi tudomány nem akar trónuson ülni a magasban, hanem ott akar lenni a kunyhókban is, a legkisebb emberek ismereteinek körében is. Kevésbé fájlalja, ha számúzik a palotákból, mint ha hiába kopogtat be a szerény hajlékok ajtaján; mert a kunyhók számosak, a paloták pedig kevesen vannak, és nem a kevesek birtoka közkinccs, hanem a tömegeké. A mai tudomány éppen abban különbözik a múlt idők tudományától, hogy nem érzi magát jól sem a vallásos, sem a közművelődési kolostorok celláiban, hanem ki kívánczik az eleven életbe, hogy az ott küzdő embereknek segítője, biztatója vagy vigasztalója legyen. Csöndet és elvonultságot csak az alkotás munkájához kíván, nem arra, hogy eredményeiben a kiváltságosak egyedül gyönyörködjenek.

Beszéljünk csak tehát szerény magyarsággal fejlődésről és forradalomról. Hadd mondok meg először is, miért kerül fejtegetéseim címében egymás mellé e két fogalom. Társa vagy ellentéte-e egyik a másiknak? Lehetnek ellentétesek is, de lehetnek társfogalmak is, a szerint, amint körüket meghatározzuk. Sok esetben a fejlődés rugóját is nevezhetjük forradalomnak: forradalom a továbbfejlődés föltétele is lehet. Ilyenkor társfogalmak. De forradalom semmisítheti meg a fejlődés eredményét és lehet gátja a továbbfejlődésnek. A fejlődés mindig rendszerű életműködés, az életnek elválaszthatatlan

velejárója; a forradalom pedig lehet betegség kitörése, rend-, ellenvaló folyamat. S ekkor a két fogalom ellentétes.

Csakhoggy számos példa van reá, hogy a közhiedelem nem a betegség kitörését, nem a rendszerűtől való eltérést nevezte forradalomnak, hanem a gyógyulás folyamatát, a rendszerű fejlődés menetébe való visszatérést. Aminek oka az volt, hogy a megbetegedés lassan következett be s az emberek megszokták a kóros állapotot: veszedelmes újítóként kövezték meg azokat, akik nekik az orvosságot kínálták, és minden erejűkből tiltakoztak a gyógyulás ellen. Vajjon nem ilyen időket élünk-e most is Magyarországon? Nézzünk hát kissé jobban szemébe a forradalom és a fejlődés fogalmának, hogy helyesebben itélhessünk!

A békés, nyugodt fejlődést Ígérük és a forradalommal rémítenek sokan azok közül, akiknek személyes, családi vagy osztályérdeke a meglévű állapot megtartását kívánja. Már pedig egy adott állapot megtartása kizárja a továbbfejlődést, hiszen minden fejlődés megváltozás, de olyan megváltozás, mely az egyéniséget nem szűnteti meg. A fejlűdni kívánű, illetűleg továbbfejlűdésének akadályait elhárítani kívánű Magyarországot is azzal fenyegetik, hogy továbbfejlűdése által megszűnik Magyarország lenni. Hát ha Péter vagy Pál gyermekből férfiűvá fejlűdik, megszűnik az a Péter vagy Pál lenni, aki volt? És ha Aesopus rabszolgából szabad emberré lesz, megszűnik Aesopus lenni? Viszont, aki őszintén kívánja a fejlűdést, az nem fog visszariadni attűl, hogy, akár erűvel is, de bárminű áldozat árán elhárítsa a továbbfejlűdés akadályait. A jelen állapot, amennyire fűltétele, annyira akadály is a fejlűdésnek. Fűltétele, hiszen a műltből a jűvendűbe a jelen vezet át, és, ha a jelen állapot a műlthoz képest a fejlűdésnek lépcsűfoka is: hogy magasabb fokra juthassunk, mégis el kell hagyni. Hát még ha a jelen állapot telve van betegséggel?

Aki mérsékelnű akarja a sietűket, az legalább a bajokat kellene hogy orvosolja, melyek a jelent tűrhetetlenné teszik. A gyógyulás vágya is kergethet forradalomba és a vezetést kuruzslűk kezébe adhatja, akik a bajt csak elmérgecsítik. Es nem használ semmit, ha ezeket a vezetűket a nép utűbb megkövezi is. A francia forradalom sem sodródik vala annyi szűrnyűségbe, ha akkor Parisban a nyomor és a drágaság nem

lett volna oly nagy. A MARAT kiontott vére, a DANTON és ROBESPIERRE feje a kenyeret hiába kérő nép bosszúját kielégítette, de a fejlődést nem szolgálta.

Akik a béketűrőket az úgysis bekövetkező fejlődéssel hitegetik s a békétleneket a forradalommal fenyegetik: maguk vannak többnyire legkevésbé tisztában e két fogalommal. Midőn SZÉCHENYI termékenyítő szavai a múlt század második negyedének küszöbén a már csak lappangó életet élő, csak éppen hogy meg nem halt magyar nemzetben megindítottak egy többé alig is remélt fejlődési folyamatot, voltak, akik az ő föllépését is forradalomnak mondták. Pedig az a nagy és bámulatos átalakulás, mely lejátszódik a tojásban, midőn a szükséges meleg megindítja és végreviszi benne a madár kifejlődését, nem forradalom, hanem a fejlődésnek tökéletes példája. S midőn az ifjú sas, KOSSUTH LAJOS biztatására és SZÉCHENYI aggodalmai ellenére, elkezdte próbálgatni szárnyát: úgy-e bár az sem forradalom? Midőn pedig a szárnyakat, melyeknek a szabad mozgást királyi esküvel szentesített törvények biztosították, tollaiktól megfosztani készült egy idegen hatalom: forradalom volt-e az, hogy a sas a reá markoló kézbe vágta karmát? Ha forradalom volt, hát az a forradalom volt, mely a továbbfejlődés akadályait hárítja el. Hogy az akadályokat elhárítani máig sem sikerült: az a szándék jogosságán és természetes voltán mit sem változtat.

Mi akkor hát a forradalom és mi a fejlődés? Mindakettő törekvés egy adott, egy meglévő állapot megváltoztatására. A fejlődés fogalmát az élő lények testi szervezetének történetéből, a forradalom fogalmát a társadalmi szervezetek történetéből merítettük. De a fejlődési folyamatok hasonmásait megtaláljuk a társadalmak történetében is, és a testi élet tünetényei gyakran emlékeztetnek társadalmi forradalmakra.

Nem szabad azonban felednünk, hogy akkor, midőn társadalmi fejlődésről szólunk, és nem kevésbé akkor, midőn forradalomnak mondunk testi folyamatokat: képeket, szemléltető hasonlatokat használunk és azt, amit mondunk, szó szerint venni nem szabad. A kép, a hasonlat nemcsak a költő eszköze, hogy megérttesse velünk gondolatait, átéreztesse érzelmeit; azok nélkül nem lehet el a tudomány sem. Gyarló emberi elménk a dolgok lényegébe nem hatolhat; inkább a

dolgok hatolnak belénk, amennyiben reánk hatásokat gyakorolnak és agyvelőnkbe képeket, többé-kevésbé egyszerűsíthető jegyeket rajzolnak, és mi egymást csak e jegyeknek megfelelő esetben azonos volta, tehát kicserélhetősége útján érthetjük meg. Ha a tudós a költő színes képeit szürke jegyekké egyszerűsíti és szabatosabban használja is: gondolatainak közlésére más mód néki sem adatott.

A társadalomból vett képek a testi szervezetekre és megfordítva, a testi szervezetek világából kölcsönzött képek a társadalomra annál is inkább használhatók, mert hiszen, akár tekintsük szervezetnek azt is, akár nem, a társadalom is élő lényekből, emberekből alakul és – részben legalább – emberek alkotása. Mondhatjuk bátran, fejlődés eredménye, bárha továbbfejlődése tudatosan kitűzött célok felé emberileg irányított. Ámde a társadalmi fejlődésnek és a legmagasabbrendű valósággal adott emberi közösség, egy nemzet fejlődésének irányítása meddő kísérlet csak akkor nem marad, ha az irányító akarat a természetes továbbfejlődés irányának és követelményeinek megsejtéséből származik.

És forradalomnak mondják azt is, ha egy erős akarat, igazi nagy embernek akarata egy egész nemzet fejlődésének váratlanul gyors lendületet ad; ha nagy időken nagy embereknek szokatlan sokasága támad, s a nemzet rövid évek alatt hosszú évtizedek mulasztásait pótolja ki, avagy évtizedekkel megelőzi korát, s a többi nemzet csak későre tudja majd követni. Az igazi nagy ember hatása honára éppen abban nyilvánul, hogy az átalakulás, melyet munkálnia sikerül, valóban fejlődés. Mert az igazi nagy ember éppen abban és azáltal különbözik kortársaitól, hogy őket a természetes emberi továbbfejlődés útján nagy lépéssel megelőzte, s az ő példaadása és irányítása, ha követik, megkímél a fejlődés útjának sok erőpazarlással járó találgatásától, tehát egy-egy egész nemzet fejlődését gyorsabbá teheti. Persze azok, akiknek érdekeit a fejlődés zavarja, megátkozzák, fölforgatónak bélyegezik és nem ritkán vérpadra juttatják nagy embereinket. Ellenkezőleg, csak ingóványba terelik és olyan betegségbe döntik nemzetüket, melyből kigyógyulni majd csak forradalom árán lehet, azok a vezetők, kiket csak a kor szeszélye és hízelkedésük akár az uralkodó hatalom hiúságának, akár a tömegek szenvedélyeinek emel társaik *fölé*.

Bárha – mint mondám – a fejlődés is, a forradalom is törekvés egy adott állapot megváltoztatására, mégis nagy különbség van közöttük. Az a törekvés, melynek gyümölcse egy alsóbbrendű állapotból egy magasabbrendű állapotnak létrehozása, tehát valódi továbbfejlődés, az mindig természetes folytatása annak a törekvésnek, mely a jelen állapotot hozta egy még alsóbb rendűből létre. Vagyis a fejlődés mindig továbbfejlődés, mindig folytatás, valaminthogy az élet is csak életnek folytatása lehet. Az életnek három alaptörvénye ugyanis az egyedekhez, sőt minden egyedben egy meghatározott egyéniséghez kötött volta, a folytonosság és a fejlődés. Életet mást, mint élőlények és kapcsolataik életét nem ismerünk, és minden élőlény egyéniség is, amely bármilyen egyszerű, csak egyetlenegy példában van meg az egész világ-egyetemben, tőle minden más élőlény különbözik, nincs kettő teljesen egyforma, bárha ugyanazon fajba tartozik, bárha egy apától, egy anyától származott testvér is. És folytonos is az élet, mert kezdődését sehol sem látjuk: minden élőlény más élőlénytől származott annak szaporodása által. Ahol valami okból megszakadt az élet fonala, mely természetes úton, magától nem szakad el sehol és soha, ott semmi sem költetheti újra, a megszakított életfonalat nem bogozhatja többé össze semmi. Fejlődik is minden, ami él; fejlődik a saját egyedi életében, átalakulásoknak szigorúan megszabott sorozatán menvén köröszkül, melyet egyedfejlődésnek nevezünk; fejlődik azután, többnyire lassú, emberi tapasztalásnak alig észrevehető átalakulással nemzedékről nemzedékre, amely átalakulások sorozatát faj fejlődésnek mondjuk.

Egyedfejlődés például a csirke kialakulása a tojásban a tojás sárgájából. És ez, közbevetőleg mondva, úgy-e bár, nem forradalom; de bizonyára annak tartaná, aki megengedné ugyan a tyúknak, hogy testével melengesse a tojásokat, de nem sejténé, hogy az alatt a tojáshéjon belül mi történik. Az ilyen bölcs, ha uralkodó volna, talán azt hinné, hogy, mivel a tojások egy darabig külsőleg nem változnak, meg is tilthatná nékik, vagy a tyúknak, hogy valaha megváltozzanak.

És – tovább menve – egyedfejlődés az, mikor pillangó petéjéből a kis hernyó kibújik és, gazdag táplálkozással a fa

levelein, mindig nagyobbra nő, többször megvedlik s utoljára gubót sző magának, a gubón belül hosszasan elpihen, de a csöndes gubóból előbb-utóbb mint tarka szárnyú lepke bújik elő, s az egykori hernyó, mely lomhán kúszva rágta volt a levelet, föltreppen és elröpül magának virágot keresni, hogy annak csókolja mézét. Hát ez nem forradalom? Forradalom annak, aki nem tudja, hogy az élettől a fejlődés elválhatatlan. Hogy a csöndes külszín alatt csöndes folyamatban nagy változások mehetnek végbe, amelyeknek csak az eredménye lesz hirtelen nyilvánvalóvá. Ha azután az a tudatlan lény mégis úr sokak fölött, akkor ki fogja tépetni a lepke szárnyát és megparancsolja neki, hogy a levelén rágódjék tovább; mert a gubóban elbújva, titkon összeesküdött a rend ellen, hogy a hernyó hernyó maradjon mindörökké, ha már hernyóként látott napvilágot s oly sokáig az tudott maradni. Mit bánja ő, ha éhségükben a hernyók lekoppasztják a fát s az nem termi meg gyümölcsét?

A csirke kifejlődése a tojásban, aztán a pelyhes kis csirke megtollasodása; a hernyó átalakulása pillangóvá és átalakulásoknak számtalan más sorozata, melyeken egy-egy élőlény személyileg megy köröszkül: ez az egyedfejlődés. Fajfejlődés pedig átalakulásoknak az az alapos okon föltételezett folyamata, melyen valamely élőlény ősei mentek köröszkül s amely éppen úgy egy alsóbbrendű állapotból, sőt, végig visszakövetvén a folyamatot, a lehető legalsóbbrendű állapotú őstől vezetett a mai fejlettségű nemzedékhez, mint ahogyan a csirke fejlődése is igen egyszerű állapotból, a tojás sárgájából indult ki. A fajfejlődés egyik nemzedéktől a másikig, amint mondám, rendszerint igen csekély változással jár.

A ma ismert s ma is élő állatfajok és növényfajok ősei, melyeket ilyenekül biztosan megállapíthatunk, alig-alig különböztek jelenlegi utódaiktól. Kitűnik ez ama számtalan ábrázolatból, melyekben több ezer év előtti emberek akkor megörökítették a velük élő s azóta ki nem halt állatok sok féleségét. A szumir ábrázolatok 6.000 év előtti oroszlánjaiban, tigriseiben, lovaiban a mai oroszlánokat, tigriseket és lovakat ismerjük föl, és Egyiptomban ma is él az a ganajtúró bogár, mely a pharaók korának szent Scarabaeusa volt. A talán millió évekkel ezelőtt letűnt jégkorszakok, majd a czölöpépítmények

embereinek alkotását csontmaradványaik semmi lényegesebb vonásban nem mutatják másnak, mint aminő az egyiptomi ember, akinek földi maradványait a múmia-pólyák őrizték meg számunkra. A Nílus mentén ma is élnek ama széles vállú, szikár alakok, akiket ott hajdan kőbe véstek, vagy fára, falra főttek. S a mai kor legszebb embereit még mindig azzal dicsérhetik, hogy az ókori görög szobrokhoz hasonlatosak. Miért mondhatjuk mégis, hogy az ember és minden élőlény nemcsak ma megy, szemünk láttára, fejlődésen keresztül, hanem ma elérhető alkotását is fejlődéssel, nemzedékről nemzedékre való átalakulással szerezte meg és így ősei hajdan a jelenleg elérhetőnél alacsonyabb fejlődési fokon fejezték be egyedi létüket, vagyis hogy ők, röviden és közkeletű módon kifejezve, alsóbbrendű ősöktől származtak: azt most nem fejthetem ki. Azt azonban meg kell említenem, mert jelen cikkem tárgyához szorosan hozzátartozik, hogy a fajfejlődésbeli átalakulás nem volt szükségképen és minden következő nemzedék minden tagján oly igen lassú.

Mindig akadhettek egyedek, akadhettek valamely sajátos viszonyok közé jutó némely nemzedékben akár igen nagy számmal is, melyek a megelőző nemzedék tagjaitól nagyobb mértékben különböztek. Ez a különбözés lehetett a rendesnél sokkal nagyobb lépés a fajfejlődés útján; de lehetett a továbbfejlődés fokától független egyéb különбözés is. A megelőző nemzedék tagjaitól való ilyen nagyobb különбözés, főleg ha egy adott nemzedék, egy különösen szerencsés nemzedék számos tagján a viszonyoktól éppen megkívánt irányban mutatkozott, lehetővé tehetett a faj fejlődésben olyan átmeneteket is, melyeket különben nehezen tudnánk megérteni.

Példa legyen a vízben lakó és kopoltyúkkal lélező ősökből szárazon lakó és tüdővel lélező utódok létrejötte. Valamikor a mai Emlős Állatok ősei is a Halakéhoz hasonló alkatúak voltak és vízben kopoltyúkkal léleztek. A hajdani kopoltyúk nyomai még az ember alkotásában is megmaradtak és főleg egyedfejlődésének korábbi szakaiiban nyilvánvalók és félre nem ismerhetők. De az ősi alkotást éppen nem a ma is vízben élő Emlősök, teszem a Czetek, a Delphinusok és a Fókák mutatják leginkább; mert azok nem a vízi életmódnál megmaradt, hanemha vízi életmódhoz visszatért Emlősök. És én valószí-

nűnek tartom, hogy nem is a tengerből, hanem édes vizekből tértek át az Emlősök ősei a szárazai életmódra. A tengerek, időnkénti elapadása nem olyan természetű, hogy a benne élő állatoknak, ha csak annyira fejlett mozgó végtagjaik voltak is, mint a Halaknak ma, a szárazon kellett volna maradniok, hogy ne tudták volna követni a víznek visszahúzódó szintjét, illetőleg ne tudták volna a legtöbb esetben lemenekülni a vízből kiemelkedő talajról. Ha pedig a tengernek valamely elzáródott részében maradtak vissza, amelynek közlekedése a nyílt tengerrel végleg megszűnt, akkor a víznek növekedő só-tartalma, midőn a hajdani tengerek legmélyebb pontjain mai sóbányáink sótömegei összegyűltek, elpusztította volna őket. Bizonyára a tengerből vándoroltak föl az édes vizekbe, a folyók útján, mint ma ívaskor a lazacok, és ott rekedtek valamely tóvá tett folyóban. Az ilyen tavaknak időnkénti elapadásakor csak azok az egyedek, talán már a mai Mindig Kopoltyús Kétéltűekhez hasonló lények, olyanformák, mint az Adelsbergi-barlang mai Proteusai, maradtak eleinte életben, amelyek a tó legmélyebb részeibe menekülhettek. A többiek, a szárazon maradvá, vagy elpusztultak, vagy beleásták magukat mélyen a földbe úgy, mint ma bizonyos afrikai kétféle módon, kopoltyúval is, tüdővel is lélező Halak. De ama bizonyos szerencsés nemzedék tagjai talán már nem kényszerültek elásni magukat, talán a levegőn is be tudták várni, esetleg a vízi növények helyén kisarjadó mohaszálak között, hogy újra megdagadjon a tó vize. A következő nemzedékek valamelyikének néhány tagja már a szárazon maradt tófenékről tovább is merészkedhetett a part felé, az akkor ott bizonyára gazdagerdő páfrányoktól árnyalt, mohától belepelt talajára és többé nem is tért vissza a vízbe.

Micsoda forradalom – mondhatta a vizek legmélyén eldugott biztos palotájában a Proteus- király, – hogy a szárazon hagyott gyíkok életben mertek maradni! A szárazon hagyott vízi gyíkokat a továbbfejlődés az Emlősállatok magaslatára juttatta, holott a Proteus- király, aki a vizek mélyén mindig biztonságban élt, ma is, mint a Kétéltűek legalsóbbrendű alakja, a Karst barlangjainak biztos rejtekében tengeti fajtája kipusztulásának utolsó napjait.

Mellesleg szólva, az előbb említettek okozhatták, hogy

tüdővel lélekző Gerinczesek oly későn jelentek meg a Föld történetében. A beltengereknek előbb be kellett sűrűsödniük; előbb az esővizeknek folyómedreket kellett vágniok, a folyómedreknek bele kellett torkolniok a tengerbe, s onnét kellett fölvándorolni ok a folyókon a tüdővel lélekző Gerinczesek még tengerlakó, kopoltyús őseinek. Csoda-e hát, ha az Ember oly későn mutatkozott először? És ki tudja, az ő faj fejlődésében hány olyan nagy lépés követte egymást, aminőről az előbb szoltam? Hány olyan forradalom? így hát az Embert már kialakulása a maga alsóbbrendű őseiből forradalomra nevelte!

De hagyjuk a múltak ködét s a tudományos meséket! Hirtelen föllépő és megmaradó átalakulásokkal ma is, mióta ebben az irányban tudományos megfigyeléseket teszünk, mióta a fejlődés terén tudatosan kísérletezünk, lépten-nyomon találkozunk. Az ilyen váratlan s előre meg nem mondható változások egyik féleségét mutatóknak vagy ugrásszerű változatoknak nevezzük.

Mielőtt a következőkben az alkotás hirtelen megváltozásának ismertetném néhány példáját, lássuk a fejlődés legáltalánosabb törvényeit is, ha már fölemlíttem az élet három alaptörvényét, t. i. annak egyéniségekhez kötött voltát, folytonosságát és elválhatatlan kapcsolatát a fejlődéssel. A fejlődésnek is három alaptörvénye van: a függetlenség, az örökletesség és az alkalmazkodottság.

A fejlődés függetlenségén, más szóval fajilagosságán vagy eredendő irányítottságán azt értem, hogy a fejlődést lényegileg nem az éppen meglévő külső körülmények, hanem más, magában a fejlődő szervezetben székelő okok irányítják; hogy a továbbfejlődés, valameddig tart az élet, föltétlenül bekövetkezik, csak a gyorsasága módosulhat idegen tényezők hatása alatt és a fejlődés eredményének csak a megnyilvánulhatása míg az adott életviszonyoktól, melyek az eredményt esetleg hosszabb időn át lappangásra kényszeríthetik. Tehát maga a továbbfejlődés független, illetőleg föltétlen.

A fejlődés örökletességén, más szóval a fejlődés eredményének szükségszerű átörökítésén az utódokra, melyeknek valamely élőlény a saját szaporodása útján életet ad, értjük a fejlődés folytonosságát és fokozatosságát. A fajfejlődés rendjén minden élőlény, persze virtuálisan, ott kezdi a hol elhagyta az,

mely néki életet adott akkor, mikor néki az életet adta; és folytatnia kell is a fejlődést ott, ahol amaz elhagyta. Sem korábbi fejlődési fokra vissza nem térhet, sem át nem ugorhat egyetlen fejlődési fokot sem; de némely egyed, amint már mondám, a fejlődésnek ugyanazt az útdarabját társainál gyorsabban is megteheti. A látszólagos ugrások többnyire onnét származnak, hogy váratlanul lesz nyilvánvalóvá a fejlődés eredménye, amely a közbeeső fokokon lappangó maradt. A hirtelen megváltozásoknak egyébiránt nem mindig van, sőt gyakran nincs is közük a fejlődéshez, mert nem egyebek, mint alkalmazkodások.

A fejlődésnek, illetőleg a fejlődés eredményének alkalmazkodottságán ugyanis azt értjük, hogy a fejlődés eredménye mindig úgy alakú, hogy az éppen adott viszonyok közé beleillik, vagyis előbb-utóbb összhangozás létesül az életbenmaradás követelményei s a fejlődés eredményének megnyilvánulása között. Az élőlények nemcsak egyedfejlődésük, hanem faj fejlődésük közben is hasonlatosak némileg a viaszhoz, mely fölveszi a forma alakját, ahová belepréseljük.

Az alkalmazkodás persze nem ilyen egyszerű folyamat; nagyrészen az alkalmasok és alkalmazkodni tudók kiválogatásán alapszik, mely az alkalmatlant s az alkalmazkodni nem tudót kimeríthetetlenül kitörli az élőK és továbbszaporodók sorából. Szükségessé teszi ezt a kiválogatást, az úgynevezett természetes kiválogatódást, a DARWIN elmélete szerint, a természetben a szaporulatnak óriási fölöslege. Lehetővé teszi az egyéni változatosság, maga az, hogy minden élőlény sajátos egyéniség, mely minden más élőlénytől, még a testvérétől is különbözik. Eredményessé teszi a kiválogatódást az, hogy a kiválogatott egyedek utódai öröklik, sőt a darwinisták hite szerint nemzedékről-nemzedékre fokozódó mértékben öröklik a tulajdonságot, melynek okából a kiválogatás történt. Nézetünk szerint ez a fokozódás csak két esetben lehetséges: vagy akkor, ha az illető tulajdonság föllépte faj fejlődési folyamat eredménye volt és a különben független továbbfejlődés az, ami fokozza; vagy pedig akkor, ha a hatás, mely ama tulajdonságot, mint alkalmazkodást, előidézte, nemzedékről-nemzedékre szünetlenül tovább tart. Mert az alkalmazkodottságot nemcsak a véletlenül alkalmasok kiválogatása és

megtartása s az alkalmatlanok kiselejtezése okozhatja, hanem okozza, amint arra először LAMARCK mutatott rá, az egyedek alkotásának formálhatósága, illetőleg formázhatósága is. Formálhatóságuk a saját egyedi életük folyamán; formázhatóságuk, azaz a fölvetett forma állandósulása, számos nemzedéken át ismétlődő formálódás eredményeként.

Ami az életre általában az egyéniség, az a fejlődésre a fajilagosság; ami az életre a folytonosság, az a fejlődésre a fokozatosság; amennyire elválaszthatatlan az élettől a fejlődés, annyira elválhatatlan a fejlődéstől az alkalmazkodás: a bölcsész vagy hittudós czélszerűségnek, teremtői bölcseségnek nevezi, mi természetvizsgálók alkalmazkodottságnak, köznyelven életrealitáságnak mondjuk ezt az összehangozást, harmóniát.

Fejtetésem fonalát fölveszem ismét ott, hogy minden élet csak életnek folytatása és minden fejlődés továbbfejlődés. És az élet is, a fejlődés is szüntelen átalakulás: az átalakulások egy része életműködés, a másik része fejlődési folyamat, a harmadik része alkalmazkodás. Az alkalmazkodásnak tágabb értelme alá vonjuk a rendszerű életműködések zavaró vagy a fejlődést gátló hatások eredményét, a megbetegedéseket, a kóros tüneteket s a szervezeteknek azt a törekvését, hogy a zavaró hatások ellenére ismét helyreállítsák az életműködések és a fejlődés rendjét, vagy hogy elvesztett részeket újra alkossanak. Az életműködések körben futó folyamatok: a kezdő állapothoz, rendesen az úgynevezett pihenés állapotához, mindig visszavezetnek. A fejlődés olyan folyamat, mely kezdő vagy akár csak egy megelőző állapotához soha sem tér vissza, legföljebb az eredménye juthat a megnyilvánulásnak egy korábbi állapotából a lappangás állapotába. Az is az alkalmazkodásnak egy neme, de a fejlődés eredményét, ez eredménynek bármikor újra megnyilvánulhatóságát nem érinti. Az alkalmazkodás eredménye azonban megsemmisülhet. Amit fejlődés hozott létre, az mindig maradandó; amit alkalmazkodás hozott létre, az tarthat ideig-óráig úgy, mint a rugalmas testek, például a kaucsuk alakváltozása, mely a régebbi alaknak ad helyet, mihelyt a formáló erő hatása megszűnik. Gyakran az alkalmazkodásból sincs többé visszatérés, mint ahogyan nem veszi el a néki művészi kéztől adott for-

mát a megszáradó agyag. De az alkalmazkodás véges folyamat az meghatározott időben kezdődött és valamikor, előbb-utóbb be is fog fejeződni, holott végnélküli folyamat a fejlődés.

Már most hova illesszük be azt, amit joggal nevezhetünk forradalomnak? Az, úgy-e bár, nem rendszerű életműködés; de nem is fejlődés. Tehát alkalmazkodás. Furcsa ellentmondásnak tetszhetik, hogy a forradalom alkalmazkodás. Hiszen forradalomban azok törnek ki, akik nem akarnak alkalmazkodni. Tévedés. A forradalmak emberi tömegei nem alkalmazkodni nem akarnak, hanem meghalni, elpusztulni nem akarnak. Nem a pusztulásba belenyugvás, nem a tovább sínylődés az alkalmazkodás: a halál az alkalmazkodás megszűnése. Alkalmazkodni első sorban a megélhetés követelményeihez kell. Voltaképpen nem is a megbetegedés, hanem a gyógyulás, a kórokozó valaminek kiküszöbölésére, megszüntetésére való törekvés az alkalmazkodás. A testi és lelki szükségletek kielégítése föltétele az életnek s a továbbfejlődésnek is. Forradalmat az csinál, aki e szükségleteket a tömegektől megvonja; nem az, aki, bár kifejezetlen, de átértzett szükségleteiket bennük tudatossá teszi. A tömeg csak azt a tanácsot fogadja el, amelyet kivan magának. Azok az egyesek, akiket a forradalmi ár, mint vezetőket, a többi fölé emel, csak szócsövei a többiek akaratának; mihelyt mást mondanak, leütik őket.

A forradalom tehát erőszakos törekvés bizonyos követelmények kielégítésére, és pedig azért erőszakos, mert erő ellenében kell kivívnia, amire törekszik. Hirtelen megnyilvánulása régen gyülemlő hatásoknak. Valami kitörés: de nem mindig a betegségnek, néha inkább a gyógyuláshoz való erős akaratnak, sőt már a meginduló gyógyulásnak kitörése. Nem az a betegség, midőn a lázt okozó kelevény kifakad, hanem az, midőn a fertőző csíra a testbe jut és ott elszaporodik, a test bizonyos szöveteit elpusztítja.

A forradalom nem is indít meg semmiféle fejlődési folyamatot, nem is teszi a fejlődés eredményét nyilvánvalóvá, csak a fejlődés akadályait hárítja el. Nem fejlődési, hanem réguláló folyamat, mely más végső eredményhez nem vezethet, mint a rendes életműködés helyreálltához, a rendes fejlődésmenet

folytatásához. Mindaz, amit közben alkot, múltékony; mindaz, amit közben elpusztít, előbb-utóbb helyreépítődik. Forradalom után a fejlődés ott folytatódik, ahol tartott már a forradalom előtt, midőn valami, az a valami, ami a forradalmat előidézi, megakasztotta. Mindig nagy erővesztéssel jár, amibe gyöngébb szervezetű társadalom bele is pusztulhat. De ha bele pusztul, akkor ez a pusztulás csak hamarabb következett be, mint ahogyan bekövetkezett volna a forradalom nélkül. Mint mikor a műtét után hal meg a beteg, aki meghalt volna még bizonyosabban a műtét nélkül.

De a forradalom csak akkor egyedüli módja a gyógyulásnak, ha a betegség már nagyon elmérgesedett. Nem ismerünk forradalmat a világtörténetben, amelyet meg ne lehetett volna előzni: az egyiket késsel, a másikat gabonával, a harmadikat szabadsággal, vagy akár néha jó szóval is. Mindenikért a forradalom előtti kor vezetőinek rövidlátása, a bajok föl nem ismerése felelős. Es minden forradalom váratlan; váratlan akkor is, ha már régebben látható vagy legalább is sejthető a készülése, mert kitörésének időpontja nem számítható ki úgy, mint ahogyan kiszámíthatom, hogy a csirke 21 nap alatt, a kacsá pedig 28 nap alatt fog kikelni a tojásból.

De, ismétlem, vannak a fejlődésben, úgy a egyedi, mint a faj fejlődésben, és az alkalmazkodásban váratlan megváltozások, melyek még sem forradalmak. Lássunk néhányat!

Ide tartoznak mindenekelőtt a faj fejlődésben az ugrászerű változatok, a mutatók, melyekről már mondtam, hogy tekinthetők néha olyan lépéseknek a fejlődés útján, melyekkel bizonyos egyedek társaikat megelőzték. Máskor véletlen megváltozások, maradandók is, de azért nincs közük a továbbfejlődéshez. Ilyenek legelső megfigyelt példája az egylevelű Szamóca (*Fragaria monophylla*) létrejötte a közönséges hármaslevelű erdei Szamóczából (*Fragaria vesca*). Egy műkedvelőkertész és természetvizsgálónak, DUCHESNE-nek, atyja Parisban a Rue St.-Honoré-ban lévő kertjében 1760-ban az erdei Szamóca magjait vetette el valami megfigyelés céljából; de a plántákat később elhanyagolta. DUCHESNE 1763. július 7-én észrevett közöttük egy különben silány tövet, mely a többtől abban különbözött, hogy levelei nem hármasán ültek egy közös nyélen, mint rendszeren az erdei Szamóca levelei, hanem egy-

egy hosszú nyél végén magányosan. Ezt az egylevelű szamóczatövet DUCHESNE indáiról tovább szaporította. Persze mindenik új fő egylevelű volt, amint azt a kertészek már akkor elvárhatták, hiszen a sarjak, dugványok, szemek vagy oltóágak útján szaporított növények nem lehetnek mások, mint a törzs. Ezért is szokták a nemesített fajtákat így és nem magról szaporítani. De a DUCHESNE kis egylevelű Szamóczái utóbb magokat is érleltek, s néki 1764-ben sikerült néhány tövet magról is nevelni. Nagy csudálkozására a magból nevelt tövek is mind egylevelűek voltak; a kísérletet ő is, több szaktársa is még sokszor ismételte, s azokban az egylevelű Szamócza állandó fajtának bizonyult és Franciaország különböző növénykertjeiben és kertészeinél igen elterjedt. Utóbb megfélekedtek róla, de néhány év előtt egy másik francia botanikusnak, BLARINGHEM-nek sikerült újra megtalálnia és ma is változatlanul tovább termelni. Íme, tudós szemek fölügyelete alatt hirtelen egy egészen új és maradandó fajta jelent meg a föld színén. A múlt század végén és századunk elején különösen egy hollandiai botanikus, DE VRIES foglalkozott behatóan a hirtelen föllépő és állandóan megmaradó változatokkal, melyeket mutatióknak nevezünk. Nyilvánvaló, hogy az egylevelű Szamócza olyan mutatio, mely a háromlevelűhöz képest nem jelent semmi tekintetben továbbfejlődést, vagyis a Szamócza faji továbbfejlődésének folyamataától független.

Az egyik nemzedékről a másikra hirtelen bekövetkező és állandóan megmaradó megváltozásoknak egy másik csoportját mutatják a körösztozás által létrejött alakok, az úgynevezett hybridák utódai. E megváltozásoknak igen nevezetes törvényeit 1865-ben fedezte föl Brünmben egy osztrák augusztinus barát, MENDEL GERGELY. A két fajta körösztozása által létrejött új fajta első nemzedékbeli utódainak egy negyed része visszaüt az egyik, egy negyed része a másik törzsalakra, és két negyedrészt megmarad hybridára. A visszaütöttek további ivadékai már most állandóan megőrzik az illető törzsalak alkotását. A hybridának megmaradt két negyedrészt utódai közül ismét egy negyedrészt az egyik, egy negyedrészt a másik törzsalakra üt vissza, és megint két negyedrészt marad hybridára. Így nemzedékről-nemzedékre nő a törzsalakra visszaütők

arányszáma és fogynak a hybridák, a mint mondani szokták, a körösztozés által nyert fajták rövidesen ismét elfajzanak. A tizedik nemzedékben már csak 2 hydrida jut 1.023-ra az egyik és 1.023-ra a másik törzsalakból, vagyis 2.048 egyed között csak 2 hybrida van. Ha egy pirosvirágú borsófajtát körösztozunk egy bizonyos fehérvirágú fajttal, a körösztozesbol létrejött termés csupa pirosvirágú plánta lesz. De ha ezeket a plántákat maguk között tisztán termeljük tovább, ennek a pirosvirágú borsónak terméséből egy negyedrészt tiszta fehérvirágú borsó lesz és tovább termelve állandóan az is marad.

A pirosvirágú borsónak tehát arra nézve, aki nem tudja, hogy az körösztozesbol jött létre, egészen váratlanul részben fehérvirágú származéka lesz. Így, ilyen alapon nyilvánulhatnak meg számos más esetben is egy-egy nemzedékben olyan tulajdonságok, melyeket a megelőzőben sejtetni sem lehetett.

De talán még nagyobb átalakulások példáit mutatja az egyedi alkalmazkodás. Csak egyet hozok föl. Több tengervízi aquarium üvegfalán találtak odasimulva, egészen lapos, szabálytalan alakú, apró lényeket, melyek ott, alakjukat szüntelen változtatva, lassan kúsztak és kettéoszlás útján szaporodtak is. Ez igen alacsonyrendű szervezeteknek több féleségét ismerték meg s őket külön-külön névvel jelölték (*Trichoplax*, *Treptoplax*) és az élőlényeknek egészen külön csoportjába sorolták. Csak néhány év előtt derült ki, hogy magasabbrendűekből származnak, azok egyes példáinak egyedi alkalmazkodása útján. Bizonyos úgynevezett *Hydrozoonok*, a tengeri Virágállatok rokonainak szabadon úszó, pillarhús álczáiból keletkeznek olyanformán, hogy azok, az aquarium nyálkás lepedékű üvegfalához ütődve, ott ragadnak az üvegen: a tapadóvonzás (*thigmotaxis*) fogva tartja őket, ellapulnak, átalakulnak és bennük az álcza állapot állandósul. Bennük egy alsóbbrendű állapot, alkalmazkodásbeli elfajulás útján, még alacsonyabb rendűvé alakulva, megrögződik, abból többé kiemelkedni, tovább fejlődni nem tudnak: már most így táplálkoznak, így szaporodnak is tovább, a szaporodásnak legegyszerűbb módján, osztódások útján, melyek ezt a nyomorult állapotot ivadékaikban megörökítik.

Nohát, ha az állapot hirtelen megváltoztatásának törekvését a mindenkori hatalom általában hajlandó is forradalom-

nak nevezni, az ilyen megváltozást forradalomnak mégsem szokták mondani. Ha a tömegek nyomorúsága hirtelen megnövekszik s ők lemondanak egy magasabbrendű emberi létről s a maguk nyomorúságát hagyják örökségül utódaikra: ez nem forradalom. Forradalomnak csak azt a néha bizony türelmetlen és erőszakos törekvést nevezzük, mely a tömegeket egy alsóbbrendű állapotból emberibb, tehát magasabbrendű állapotba akarja juttatni. És persze nem forradalom az sem, ha a hatalom a tömegek jólétét sokalja meg, ha sokalja a szabadságot, a továbbfejlődésnek első föltételét, és lánczokba veri a jobbra törekvést. A forradalom, – sajnos, többnyire célhoz nem vezető úton és helytelen eszközökkel – mindig a továbbfejlődést akarja siettetni; sikert ér, ha a fejlődés akadályait el tudja háritani. A többbit a minél előbb visszatérő rendszerű életre s a mindennapi becsületes munkára kell bízni.

Legnagyobb tévedése volt még eddig minden forradalomnak, hogy a fejlődést erőszakkal gyorsíthatónak vélte és nem igazi nagy emberek után indult, akik egyedül lettek volna képesek neki a továbbfejlődés útját megmutatni. A tojást, mely a költés természetes melegén, igaz, hogy csak 21 nap múlva, biztos kifejlődött volna, kemenczébe rakták s megkövetelték tőle, hogy 21 nap helyett 3 nap alatt legyen belőle csirke. A forradalom is lehet jogosult, de csak addig, amíg a fejlődés akadályait háritja el; alkotni, magát a fejlődést munkálni: nem a forradalmak föladata. Hogy erre a helyes utat megmutassák, ahhoz a forradalmak emberei nem alkalmasak. Csákánynyal le lehet rombolni a börtönök falát, de csákánynyal nem lehet építeni sem kórházat, sem iskolát, sem múzeumot.

Összegezzük az elmondottakat; de befejezésül tekintsünk még néhány más sokat hánytorgatott idegen szónak is a mélyébe!

Hogy a fejlődést (az evolútiót), ezúttal helyesebben a továbbfejlődést s nem a kifejlődést, és a forradalmat (a revolution egymással ellentétben állónak mondhassuk, valamint feleletünk arra a kérdésre, hogy a forradalom útjában áll-e a továbbfejlődésnek, sőt kizárja-e azt: attól függ, minő értelmet adunk a két szónak, azaz minő fogalmakat jelölünk meg velük. Szó szerint az evolutio kifejlődés, kibonyolódás; a revolutio pedig fölforgatás. Fejlődésen vagy kifejlődésen egy alsóbbrendű állapotnak önként és fokozatosan bekövetkező

átalakulását értjük egy magasabbrendű állapotba, amely átalakulásban minden megelőző alsóbbrendű állapot föltétele az utána következő magasabb rendűnek. Amennyiben a fejlődés a jelen vagy a következő nemzedékben magasabbrendű állapotra vezet, mint a minőre jutott volt el a megelőző nemzedék, akkor továbbfejlődésnek mondjuk. Ha a forradalom fölforgatás, azaz egy létező állapotnak megdöntése a nélkül, hogy ez egy magasabbrendű állapotnak bekövetkezését biztosítaná, mert a bekövetkezendő magasabbrendű állapotnak föltételét, a fejlődésnek egy már elért fokát, melyből a továbbfejlődésnek ki kellene indulnia, megsemmisíti: úgy a forradalom csakugyan kizárja a továbbfejlődést. De a közfölfogás, különösen pedig az uralkodó hatalom forradalomnak mondja a jelen állapot minden körülményeinek erőszakos, vagy akár csak váratlanul és kívánatlanul gyorsan bekövetkező megváltozását még akkor is, ha ama körülmények a továbbfejlődés akadályai voltak; ha bizonyos néposztályokra nézve lehetetlenné tették a fejlődésben való részesedést s ez által az összesség fejlődésének is akadályai voltak. Másrészt a forradalom gyakran nem egyéb, mint régen gyülemlő kórananyagok kifakadása a társadalmi szervezetben. Ez a kifakadás szomorú jelenségekkel lehet kapcsolatos; de, ha idejekorán meg nem előzték, elkerülhetetlen, sőt szükséges is, mert nélküle a társadalom egészsége nem állhat helyre; mert a tovább lappangó betegség a továbbfejlődésnek is egyik legfőbb akadály. Végezetül gyakran forradalomnak mondják a kortársak egy-egy régen tartó fejlődésmenetnek hirtelen megnyilvánulását, olyanformát, mint a lepke kikelése a bábhüvelyből, amelyen belül maga a fejlődés lassú folyamatban ment végbe. Amikor hirtelen következik be, ami régen készül s aminek már eljött az ideje: a megszokás rabjai s az érdekeikben sértettek forradalomról beszélnek. A forradalomnak ilyen formái vagy egyszerűen föltételei a továbbfejlődésnek, mert annak akadályait hártják el, vagy maga a fejlődés, mely ugyan mindig fokozatos, de azért lehet hirtelen megnyilvánuló is.

Védelmezzük, igenis, a továbbfejlődést az oktalanul, főleg pedig türelmetlenségből, a kellőleg föl nem világosítottak türelmetlenségből romboló forradalom ellen; de védelmezzük még inkább a forradalomnál sokkal nagyobb ellenségeivel, a vissza-

fejlődéssel (az involutióval) s az elfajulással (degenerációval), sőt a pangással (a stagnálással) szemben is!

A kifejlődés éppúgy, mint a továbbfejlődés, fokozatos áttérés egy alsóbbrendű állapotból egy magasabbrendűre; az involutio ellenben, mint visszafejlődés, visszatérés a magasabbrendű állapotból egy alsóbbrendűbe, egy adott fejlődési menet magasabb fokáról annak alsóbb fokára. Az emberi társadalmakban a visszafejlődés a múltat akarja visszavarázsolni és a holnap helyébe a tegnapot szeretné tenni. Eszköze mindaz, amit közkeletűen reakciónak mondanak; egyik előharczosa minden olyan törekvés, mely az egyházat a felekezetet s a vallást világi ügyekben is hatalommá szeretné tenni. Valamikor, a régen múlt időkben az embernek minden dolgát legfőbb hatalomként intézte az egyház, mely a vallás közösségén alapuló felekezetnek hatalmi szervezete. Nem egyéb, mint a továbbfejlődés, az evolutio szabadította föl az embert világi ügyeinek intézésében az egyházak hatalma alól, s az involutio igyekszik ez alá az uralom alá visszavezetni.

A reactio eszközeivel dolgozó involucional nem kisebb ellensége a továbbfejlődésnek az elfajulás, a degeneratio. Jól meg kell a visszafejlődéstől különböztetni, mert bekövetkezhetik a fejlődésnek minden fokán, sőt némelyik fajtája könnyebben a fejlődésnek magasabb, mint alacsony fokain, és csaknem a fejlődés betegségének mondható. Ezért sokan összetévesztik magával a fejlődéssel és nem küzdenek ellene, sőt üdvözlik is. De csak beteg szervezeteken vezet a fejlődés elfajulásokhoz. Az elfajulások divattá lehetnek s a betegséget juttatják uralomra az egészség fölött. És mit ér az a fejlődés, mely az élet nehézségeivel szemben erőtlenné tett? Amely elvonja tőlünk az élet örömet, a küzdelem vágyát és bizodal munkat a további fejlődésben? A fejlődést a vele társuló elfajulás hovatovább megfoszthatja attól, hogy a továbbfejlődés záloga legyen.

Az elfajulás, még pedig a lelki elfajulás fogalma alá vonható különösen az erkölcsi érzék hiánya, az erkölcstelenség is. Az erkölcsös ember lelkileg egészséges, az erkölcstelen lelkileg beteg. Valamint a faj egészsége általában, úgy a lelki egészség, tehát a tiszta erkölcs szintén a továbbfejlődés feltételei közé tartozik. Egy más alkalommal az ember erkölcsi

érzékét az emberi továbbfejlődés prospectivus potentiájának, e potentia megnyilatkozásának mondtam. Erkölcsös az, ami az emberi továbbfejlődést szolgálja. Ami a továbbfejlődés ellen van, az nem lehet erkölcsös soha. Jgy nem csudálandó, hogy az ember erkölcsi érzéke az emberi fejlődés különböző lépcsőfokain különböző volt és ezután is különböző leend. Az igazi nagy ember, aki kortársainál hamarabb érte el a továbbfejlődésnek egy magasabb fokát, erkölcsi érzékének fejlettsége dolgában is túl fogja az átlagos embert szárnyalni. Cselekvéseink egyébiránt vagy közönbösek a fejlődés szempontjából, s akkor közönbösek erkölcsileg is; vagy szolgálják, illetőleg hátráltatják a fejlődést: erkölcsösek az előbbi, erkölcstelenek az utóbbi esetben.

De a továbbfejlődés, aminek észrevehető jele, mutatója az emberen s az emberi társadalmakon a szellemi s az erkölcsi szint emelkedése, magasabbrendű volta, nem azonosítható egyszerűen a haladással sem. A haladás mértéke az egy bizonyos irányban megtett út, eredménye a helyzetnek és – átvitt értelemben – valamely méretnek, valamely tömegnek, valamely minőség fokának (valamely intenzitásnak) stb. megváltozása. Haladás, ha az, ami arasznyi volt, méteresre nő; ha valaminek rózsaszíne sötétpirossá erősödik: haladás, de nem fejlődés. Mert a haladás mindig kifejezhető, a fejlődés sohasem fejezhető ki, *csak* mennyiségekben. Haladni a lejtőn lefelé is lehet; a fejlődés csak fölfelé, csak egy magasabbrendű állapot felé halad. A fejlődés mindig átalakulás és mindig haladás is. Ellenben nem minden átalakulás és nem minden haladás fejlődés is. Nagyon könnyen végzetessé válhatik az a tévedésünk, mely minden átalakulást és minden haladást fejlődésnek tekint. Épp úgy, mint az a tévedés, mely csak a fejlettség magasabb fokain jelentkező elfajulásokat összetéveszti magával a fejlődéssel és hódol az elfajulásnak, mialatt untalan a fejlődést hangoztatja.

Aligha kell sokat magyaráznom, hogy a haladás ellenkezője, a megállás, pangás (stagnatio) sem kedvez a fejlődésnek. Az elmulasztott idő a továbbfejlődésnek legjobb alkalmait is elmulaszthatja, majd pedig a mulasztottaknak oly gyors pótlására kényszerít, olyan ugrásokat tétet a fejlődéssel, amelyek a fejlődés egészségének rovására mennek. Nem

tagadható azonban, hogy lehetnek idők és körülmények, midőn a minden irányban való visszahúzódás^r (hasonlatosan a pilláit és egyéb életműszereit a legfőbbön, a sejtmagon kívül mind visszafejlesztő Ázalékállatka betokozódásához) az életbenmaradásnak egyedüli lehetősége. Már pedig, ugy-e bár, az életbenmaradás mégis csak legelső és legfőbb föltétele a továbbfejlődésnek? Az ilyen lappangó életet élő szervezet érdemben (virtuálisan) és majdan újra kifejthető képességek dolgában (potentialiter) azért megtarthatja a megelőző fejlődésben elért fokot is; kedvezőbb viszonyok között újra kialakulván egész szervezete, folytathatja a továbbfejlődést ott, ahol elhagyni kényszerült. A lappangó élet nem megszűnése az életnek, s az élet lappangásával nem szűnik meg a továbbfejlődés lehetősége sem. Az élet lappangása más, mint az életműködések pangása. A pangás sokkal rosszabb, mert nem védekező állapot, mint a lappangás: ellenkezőleg, a védekezés elmulasztása az életműködések lanyhasága következtében.

Egyaránt küzdenünk kell tehát a visszafejlesztésre törekvők, az elfajulások és a pangás ellen. És bizony-bizony nem ritkán fogja e küzdelmünket forradalminak bélyegezni az önzés és a butaság, a kishitűség vagy a reactio – e szónak közkeletű értelmezése szerint.

Mert voltaképen a forradalom is reactio, már tudniillik reagálás, vagyis felelet, amit az élni, fejlődni kívánó társadalmi szervezet ad a fejlődését gátló hatásokra, midőn a továbbfejlődés akadályait nem képes már a rendes szabályozó, kiegyenlítő életműködésekkel elhárítani és így rendellenvaló erő kifejtésre kényszerül. És pedig, ha reactio, hát olyan reactio a forradalom, melyet az uralkodó hatalom – akár személy, akár osztály vagy rendszer – idéz elő azzal, hogy a társadalmi, illetőleg nemzeti továbbfejlődés követelményeit nem ismeri föl, avagy, bár fölismerte, saját külön rosszul fölfogott érdekében tartósan megtagadni próbálja. A fejlődés rendszerű életnyilvánulat, a forradalom szabályozó, reguláló folyamat; de újra alkotásra, az elveszítettnek helyre pótolására, regenerálásra nem hivatott. Ez az újra beállott rendszerű életműködések és az immár gáttalanná lett továbbfejlődés föladata.